

HZ. İBRAHİM'İN “KELİMELER” İLE SINANMASI VE ABDULLAH B. ABBAS'IN YORUMU

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YOLCU

İnönü Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Özet:

Hiz. İbrahim, İslam Peygamberleri içinde hayatı örnek gösterilen peygamberlerdendir (60/Mümtehine 4, 6). Bu nedenle onun hayatından pek çok bölüm Kur'ân'da özetlenmiştir. Kur'ân iyi bir örnek olarak Hiz. İbrahim'in Yüce Allah tarafından “Kelimeler” ile sınanmasından ve onun da bu sınavdan başarıyla çıkmasından bahseder (2/Bakara 124). Sahabe içinde *Tercümânü'l-Kur'ân* diye ünlenmiş bir zât olan Abdullah b. Abbâs, Hiz. İbrahim'in sınanıldığı bu “Kelimeler”i tayin ve tefsir eder. Bu tefsir onun öğrencileri olan Ali b. Ebû Talha, Saîd b. Cübeyr, İkrime, Abdülmelik b. Cüreyc ve ed-Dahhâk b. Müzâhim tarafından nakledilmiştir. Rivayetleri cem eden İbn Cerîr et-Taberî bu görüşleri kaydederek sonraki tefsirlere ulaşmalarını sağlamıştır.

Bu makalede Hiz. İbrahim'in sınanıldığı “kelimeler” ile ilgili İbn Abbâs'a izafe edilen rivayetler tefsir kaynakları kullanılarak incelenmiştir. Özellikle bu “kelimeler”i Tevbe (112), Mü'minûn (1-11), Ahzâb (35) ve Meâric (22-34) surelerinde yer alan müminlerin vasıflarını sıralayan ayetlerle açıklaması üzerinde yoğunlaşmıştır.

Yöntem olarak eleştirel değil, tüm rivayetleri tespit ve onların mecmuundan tefsir adına elde edilebilecek hâsıla hedeflenmiştir. İbn Abbâs'ın İslam Dininin tamamı saydığı müminlerin vasıfları, onun referans gösterdiği ayet grupları baz alınarak özetlenmiştir. Her dört surenin bu vasıfların zikrinden sonra verdikleri sonuç cümleleri üzerinde konunun mihverini oluşturdukları için ayrıca durulmuştur. Sonuçta İbn Abbâs ve öğrencileri ile İbn Cerîr et-Taberî'nin Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada nasıl bir yol izledikleri özetlenmiştir.

Anahtar kelimeler

Hiz. İbrahim, Sınanma, “Kelimeler”, Abdullah b. Abbâs, Tefsir, Te'vîl

PROPHET ABRAHAM'S TESTING WITH “WORDS” AND THE COMMENTS OF ABDALLAH B. AL-ABBAS

Abstract:

Prophet Abraham is an example shown prophet of Islam(60/Mümtehine 4, 6). Therefore many parts of his life is summarized in the Qur'an. Qur'an mentions prophet Abraham's testing with the “Words” by Allah and his success as a good instance

(2/Bakara 124). Abdullah bib Abbas who is reputed as *Tercümânü'l-Kur'ân* among companions designates and comments this “Words”. This commentary was transferred by Ali b. Ebû Talha, Saîd b. Cübeyr, İkrime, Abdülmelik b. Cüreyc and ed-Dahhâk b. Müzâhim who are his students. İbn Cerîr et-Taberî gathered the rumors and registered the opinions adn this provided transfer to next commentaries.

The rumors which attributed to Ibn Abbas about the “words” which are testing of prophet Abraham are researched in this article with using the commentary resources. It has been concentrated on the explaining with the verses that explains Mü'min's (worshiper) characteristics in the suras Tevbe (112), Mü'minûn (1-11), Ahzâb (35) and Meâric (22-34).

The method is choosen as identifying all the rumors and obtainig product is aimed. The characteristics of Mü'min's who are shown as the total of Islam are summarized with basing the verses that are referenced by İbn Abbâs. After mentioning the characteristics each four suras it has been additionally emphasized on the conclusion sentences because of that they are creating the axis of their position. In conclusion the methods of understanding and commenting Qur'an of İbn Abbâs and his students and İbn Cerîr et-Taberî are summarized.

Key Words: Prophet Abraham, Testing, “Words”, Abdullah b. Abbâs, Commentary, Ta'wil

Giriş

وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمَنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ

“Hani İbrahim’i Rabbi birkaç kelime ile sınıdırdı da o da onları(n gereğini yaparak) tamamladı; seni insanlara önder yapacağım dedi. O da benim zürriyetimden de dediğinde, benim sözüm zalimlere ulaşmaz, buyurmuştu.” (2/Bakara 124).

Yüce Allah, Bakara suresi 124. ayette, Hz. İbrahim’i birtakım “kelimeler” ile sınıdığını bildirmiştir. Fakat onlar ne olduğunu beyan etmemiştir ama onun hayatında çektiği zorlukların bazılarında bazı kesitleri tablolar halinde bildirmiştir. Bu sınavda Hz. İbrahim’in muvaffak olduğu ve bu zor zamanda bağlılığını, sadakat ve rüşünü ispat ettiği anlaşılmaktadır. Bu sınavdan sonra Yüce Allah onu insanlara önder yapacağını bildirmiştir.

Yüce Allah’ın Hz. İbrahim’in sınıdığı “kelimeler”den söz etmesi kendisini Hz. İbrahim’e nispet eden ve onun yolunda olduğunu iddia eden bir cemiyet için çok önemliydi. Hz. İbrahim öncelikle akıl ve gönül dünyasındaki kirlere arınmayı şiar edinmiştir. İçteki bu arı duruluğun tezahürleri onun hayatında da kendisini göstermiştir. Öyleyse ona bağlılığı ve yakınlığı şeref sayan müşrikler de onun girdiği arınma yoluna girmeliydiler. İç ve dış temizliğe önem vermeliydiler. Çünkü onlar Hz. İbrahim’in

faziletini itiraf ediyorlardı. Madem Hz. İbrahim erdemli bir kişidir, onun yolu izlenmeli dolayısıyla kendi atalarından töre olarak aldıkları içlerini kirleten inanç ve düşüncelerden, çevreyi kanlarla kirletmekten, kan içmekten ve hayvanların leşlerini yemekten uzak durulmalıydı.

Bu nosyonu öne çıkaran tefsirler Hz. İbrahim'in sınındığı "kelimeler"i tespit ve izah ederken bu geleneksel yapıyı göz önünde bulundurarak ona tekabül eden hususiyetleri öne çıkarmışlardır.

Diğer kimi müfessirler ise bu "kelimeler"i Hz. İbrahim'in İslam'da sınıp sabrettiği *imtahanlar* ile açıklamaktadır. Bunlar da Hz. İbrahim'in *yıldızlara, Ay ve Güneş'e bakması, putlara tapanlarla tartışması, oğlunu kurban etme girişiminde Allah'ın emrine boyun eğmesi ve ateşe atılmasıdır. Bu da Yahudilerin, Hıristiyanların ve onun üstünlüğünü itiraf eden Müşriklerin bu konularda Hz. İbrahim'e benzemeleri, onun yolunu izlemeleri; haset, taassup ve Muhammed'e bağlanmaktan hoşlanmamayı terk etmeleri gerektiği anlamına gelir.*¹

Hz. İbrahim'in imamete (önderlik, liderlik) kavuşması Yüce Allah'ın hükmüne hassasiyet ve titizlikle bağlılık göstermesi nedeniyledir. Soyundan zalimlerin liderliğe kavuşması hakkındaki duasının kabul edilmemesi de bu ilahi yasa gereğidir. Ka'be'nin onun zamanında tathiri (maddi-manevi pislikten temizlenmesi) emredilen bir tavaf mekânı ve mabet olduğu bilinmektedir. Onun, Beytullah'a dua ve yakarışlarla hac için geldiği, Hac farızasını tevhid esasına göre (putsuz, şirksiz) yerine getirdiği de malumdur. İslam dinine bağlı kalma hususunda kendisi ve zürriyeti için dua etmiş, Hz. Muhammed'in de onun duasından nasiplendiği söylenebilir. Ulu'l-Azm bir Peygamber olan Hz. İbrahim'in faziletini itiraf eden, kendisinin evladından olup onun hanîflik esasına dayalı dinî eğilimine bağlı kalan, Harem'in sakini ve Beytullah'ın hamisi olmasıyla övünen birinin tutum ve davranış modeli olarak onu izlemesi ve tıpkı onun gibi olması beklenir.² Demek ki, ayet (2/Bakara 124) *Hz. İbrahim'in sınındığı zamanı hatırlayın. Onda size fayda verecek ibretler ve atalarınızın kıyamet gününde size şefaateceklerine ilişkin bozuk inancınızın reddi vardır. Çünkü Yüce Allah, Hz. İbrahim'in zalimlere yönelik duasını kabul etmemiştir. Resûlullah'a uyanızı engelleyen liderlik sevdanızı bu olay bertaraf etmektedir. Zira siz artık biliyorsunuz ki, liderlik zalimlere verilmez*³ manasındadır.

Yüce Allah, Hz. İbrahim'in şerefine dikkat çekerek, onu, insanlar tevhit konusunda kendisine uysun diye *imam* kıldığını beyan etmiştir. Çünkü o, Allah'ın kendisine yüklediği tüm emirleri yerine getirmiş ve bütün yasaklarından kaçınmıştır. Buna göre *(Ey Muhammed sen, bu anlattıklarımızı, Hz. İbrahim'in dinine bağlı olduklarına inandıkları halde gerçek hayatlarında ona bağlı olmayan Müşriklere ve Kitap Ehline hatırlat. Onun dini dosdoğruydur. Bu dine gerçekten bağlı olan ise sensin ve seninle beraber olan müminlerdir. Öyleyse onlara Hz. İbrahim'in Allah tarafından*

¹ Râzî, Fahrüddîn M., *Mefâtihu'l-Gayb –et-Tefsîru'l-Kebîr-*, Dâru'l-Fikr, 1404/1994, II, 321 (2/Bakara 124. AY).

² Âlûsî, Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Mahmûd, *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, 4.B., Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, Beyrut 1985, I, 492 (2/Bakara 124. AY).

³ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, I, 493 (2/Bakara 124. AY).

sınanmasını, ona yüklediği emir ve yasakları, onun da bunlara harfiyen uyduğunu hatırlat).⁴ Yüce Allah Kur’ân’da bu hakikatten birkaç yerde bahsetmiştir.⁵

Bu ayetler demetini bütünleyen özellik, maksadın birliğidir. Zira onlara yönelik hatırlatma ve korkutmanın maksadı, Hz. Muhammed’in dinini kabule, hakka tabi olmaya, taassup ve liderlik sevdasından vazgeçmeye teşviktir. Hz. İbrahim kıssasının ve onun başına gelen olayların açıklanmasının da maksadı, İslam Dinine çağırarak, dinde taassubu terk etmelerini önermektir. Onun sınındığı *kelimeler* de bu ana düşünce ve inanç örgüsünde aranmalıdır.

Kelimeler veya kelime ile birçok peygamberin alakası olduğu Kur’ân’da sıkça gündeme gelir. Mesela Hz. Âdem’in kelimelerinden, Hz. Yahya ve Hz. İsmâ’ın da kelimelerle önemli bir bağından söz edilebilir. Hz. Âdem, Rabbinden birkaç kelime alır ve Rabbi de onun tövbesini kabul eder.⁶ Böylece “Kelimeler”, Hz. Âdem’in hayatında bir dönüm noktasını oluşturur. O, Rabbinden aldığı *birkaç kelime* ile yeniden istikamet kazanmış ve kurtuluş yoluna girer (2/Bakara 37). Hz. Yahya Allah’tan bir kelimeyi (kelime-i tavhidi, Allah’ın Kitabını ve Hz. İsmâ’yı) tasdik eder (3/Âl-i İmrân 39). Hz. İsmâ da Yüce Allah’ın kelimesi olarak adlandırılmıştır (4/Nisâ 171).⁷

Rabbinin Kelimelerine ve Kitabına tertemiz bir gönül ve teslim olmuş bir benlikle yaklaşarlardan biri de Hz. Meryem’dir. Allah’ın kelimeleri, dünyadaki bütün ağaçlar kalem, derya da mürekkep olsa ve onun ardından da yedi deniz daha gelse yine de tüketilemez.⁸

“Kelimeler”in bu metaforik özelliği nedeniyle muhtevası ve tespiti tefsirde sorun olmuştur. Sahabe döneminde tefsirin imamı, Arapçanın en önde gelen filologu, Kur’ân Tefsirinde dil metodunu icat eden sahabe Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer’in tanıklığına göre: “Ümmet-i Muhammed’in, Hz. Muhammed’e nazil olanı (Kur’ân’ı) en iyi bileni” konumundadır. Hz. Ömer de bu nedenle bir ayetin yorumunda sahabe ile beraber kalbinin rahatlıkla kabul edebileceği bir yoruma ulaşamadığında Abdullah’ı çağırır ve ona sorardı.⁹

Tefsirde zor konulardan birini oluşturan müphem kelime ve kavramların anlamlarını tespit meselesi Hz. İbrahim’in sınındığı “kelimeler” için de söz konusudur. Onun için onların tespit ve yorumuyla ilgili İbn Abbâs’a birden çok görüş nispet edilmiştir. Biz burada bu görüşlerin sıhhat derecesini başka bir çalışmanın konusu saydığımızdan onunla ilgilenmeden bu rivayetlerde söz konusu edilen maddeleri ortaya

⁴ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmail b. Umar, 1. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Sâmî b. M. Selâme, 2.B., Dâru Tıybe, Rıyâd 1420/1999, I, 405 (2/Bakara 124. AY).

⁵ Mesela bkz. 3/Âl-i İmrân 67-68; 6/En'âm 161; 16/Nahl 120-123; 53/Necm 37.

⁶ Hasan Basrî bu bağlamda şöyle bir diyalog anlatır: Hz. Âdem, Rabbine yönelerek, “Sen, beni kendi elinle yaratmadın mı? Sen beni cennetine yerleştirmedin mi? Sen bana meleklerini secde ettirmedin mi? Senin rahmetin, gazabını geçmedi mi? Acaba, ben tövbe etsem, sen beni cennetine geri alırsın?” diye sorunca, Yüce Allah da, “Evet” buyurmuştur. Bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 143.

⁷ Hz. İsmâ'ya “kelimetullah” denmesinin hikmeti hakkında bir açıklama için bkz. Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, Çıra Yay. İstanbul 2010, “k-l-m” maddesi.

⁸ 18/Kehf 109; 31/Lokman 27.

⁹ Bkz. M. Hüseyin ez-Zehbî, *et-Tefsîru ve'l-Müfessirûn*, 2. Basım, Dâru'l-Kütübî'l-Hadise, 1396/1976, I, 69.

koymaya, onların sayısını belirlemeye ve bu sıfatların sıralandığı her surenin konuyla ilgili beyanının sonunda yer alan “kurtuluş” ifadelerini yorumu üzerinde yoğunlaştık. Böylece müminlerin Kur’ân’da tadat edilen sıfatlarını derli toplu hale getirme ve onların elde edilmesiyle kazanılacak ilahi mükâfatı gün yüzüne çıkarmaya çalıştık. Bu da bize ihtilaf konularında bile kimi rahmet menfezlerinin bulunabileceğini göstermiş oldu.

I. *Kelimât*’ın Mahiyetine Dair Görüşler

Hız. İbrahim’in sınıdığı “*kelimeler*”in ne olduğu Kur’ân’da beyan edilmemiştir. Sahih hadiste de buna ilişkin bir izah yer almamıştır. Bu nedenle müfessirler ve âlimler bu konuda birbirinden farklı görüşler beyan etmişlerdir.¹⁰

“*Kelime*”, müfred lafız anlamındadır. Anlamlı cümle için de kullanılır. Lafız ile mana arasındaki kuvvetli bağ nedeniyle de birçok manada kullanılabilir.¹¹ Öncelikle “*kelimeler (kelimât)*”e verilen bu anlamları gözden geçirelim:

1/a. “*Kelimeler*”, *İslam’ın tamamıdır ve otuz hükümdür*. Abdullah b. Abbas (v.68) der ki “Buradaki *kelimeler* İslam’ın tamamıdır. Bu dinin tamamıyla sınıdığı halde onu hakıyla ikame eden sadece Hız. İbrahim olmuştur. Allah, onu *birkaç kelime* ile sınıdı. (Yani İslam’ın yasaları veya ahkâmı ile sınıdı). O da onların hepsini eksiksiz yerine getirdi. Allah da ona beraat verdi ve *O İbrahim ki, vefa gösterdi*. (53/Necm 37) buyurdu. Bu ahkâmın on tanesi *Ahzâb* sûresinde, on tanesi *Berâe (Tevbe)* sûresinde, on tanesi de *Mü’minûn* ve *Seele Sâilun* (79/Meâric) sûresindedir.¹² Böylece *İslam otuz pay* (haslet, şube, bölüm)¹³ olmaktadır.]¹⁴ Bazı rivayetlerde son suredeki maddeler zikredilmez.¹⁵

1/b. “*Kelimeler*”, *İslam’ın tamamıdır ve kırk hükümdür*. İkrime’nin aktardığı bir rivayette diğer iki sureyle birlikte *Mü’minûn* ve *Seele Sâilun* surelerine on değil, her bir sûreye onar pay verilmiştir: “... On tanesi *Berâe*’de –*Tövbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler*...- (9/Tevbe 112. ayet), on tanesi *Ahzâb*’ta –*Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar*...- (33/Ahzâb 35. ayet), on tanesi *Mü’minûn*’da –Baş taraftan “...*Namazlarını muhafaza edenler*” ayetine kadar- (23/Mü’minun 1-9. ayetler), on tanesi de *Seele Sâilun*’de suresinde –... *Namazlarını muhafaza edenler* - (79/Meâric 22-34.

¹⁰ Ebû Hayyân, M. b. Yusuf (v.754), *Tesfir el-Bahru’l-Muhît*, Dâru’l-Kütübî’l-İslâmî, Kahire 1413/1982, I, 490 (2/Bakara 124. AY).

¹¹ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 492 (2/Bakara 124. AY).

¹² İbn Atıyye, bu rivayeti aktarırken “*Mü’minûn*” suresindeki ayetleri söz konusu etmez. Bkz. İbn ‘Atıyye, Ebû M. ‘Abdülhak (v.542), *el-Muharreru’l-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, thk. El-Meclisu’l-İlmî, Fâs, el-Mağrib 1397/1977, I, 149 (2/Bakara 124. AY).

¹³ Taberî, Ebû Ca’fer M. b. Cerîr (v.310), *Câmi’u’l-Beyân fî Te’vîli’l-Kur’ân*, thk. Ahmed M. Şâkir, I. B., Müessesetu’r-Risâle, Beyrut 1420/2000, II, 7 (2/Bakara 124. AY).

¹⁴ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, II, 8 (2/Bakara 124. AY). Burada dört surede onar ayet sayıldığına göre, toplam adedin otuz değil, kırk olması gerekirdi. Maverdî, İbn Abbas’ın başta verdiği “otuz pay” sözünü değiştirilmeden aktarır. Bkz. Maverdî, Ebu’l-Hasen Ali b. Habîb (v.450), *en-Nüket ve’l-Uyûn*, thk. Hıdır M. Hıdır, I.B., Kuveyt Evkaf Bakanlığı, Kuveyt 1402, I, 91 (2/Bakara 124. AY). Taberî de öyle yapar. Bkz. Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, II, 8 (2/Bakara 124. AY); *Tefsiru İbni Abdi’s-Selâm*, I, 102 (2/Bakara 124. AY).

¹⁵ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 493 (2/Bakara 124. AY).

ayetler)”.¹⁶ Buna göre *İslam*, dört surede onar madde olarak yer alan toplam kırk pay olmaktadır.¹⁷ Ama Alûsî, bu rivayeti verirken şu tasarrufta bulunur: “*Altı tanesi Mü’minûn suresinin ilk ayetlerinde, dört tanesi de Seele Sâilun (79/Meâric 22-26) suresindedir.*”¹⁸ Bikâî’nin İbn Abbas rivayetini aktarışı da daha özlü olarak bu manayı desteklemektedir.¹⁹ Buna göre adet yine otuzda kalmakta ama surelerde zikredilen bazı maddeler ya göz ardı edilmiş ya da tekrar sayılmış olmaktadır.

1/c. *Kelimeler, İslam’ın Yasalarıdır.* Kurtubî, sınanma “kelimeler”inin *İslam’ın yasaları* manasında olduğunu önce zikreder ve İbn Abbas’ın “otuz pay” görüşünü yani dört surede geçen kırk maddelik beyanatını verir. Bunu emir ve nehiy anlamına, oğlunu kurban etmesi manasına, bazıları da risâlet görevini yerine getirme şeklinde açıklayanlar da vardır, mana da buna yakın bir şeydir, diye ekler.²⁰

1/d. *Kelimeler, Farzlar ve Sünnetlerdir.* Kuşeyrî, sınanmanın *farzlar ve yasalar* ile olduğunu, İbrahim’in de her biri için gereken tüm şartlara riayet ederek onları yerine getirdiğini ve gerekleri neyse onlara vefalı kaldığını, Allah’ın da hiçbir kusur bırakmadığı için kendisini övdüğünü beyan eder. Onun peygamberliğin bütün zorluklarını taşıdığını, Allah’ın ondan dostluk yasalarını talep ettiğini, en büyük sınavının ise dostluğun şartlarını yerine getirmede, herkesten ve her şeyden uzaklaşarak kendini ona vermede olduğunu, neticede onun masivadan hem gizli hem açık olarak uzaklaşmakla bunu da başardığını ifade eder.²¹

1/e. *Kelimeler, Hz. İbrahim’in Yükümlü Tutulduğu On Görevidir.* Hz. İbrahim’in sınanıldığı “kelimeler” on tanedir. Bunlar: 1. Allah’tan başka ilah olmadığına tanıklık; bu millet(dîn)’tir. 2. Namaz; bu fitrattır. 3. zekat; bu taharettir (arınmadır). 4. Oruç; bu kalkandır. 5. Hac; bu, şiardır. 6. Cihad; bu zaferdir. 7. Taat/itaat; bu, ismettir. 8. cemaat; bu ülfettir. 9. Emr-i bi’l-Ma’rûf; bu vefadır. 10. Nehy-i ani’l-Münker; bu da hüccettir.²²

1/f. *Kelimeler, ilahi ilkeler, emir ve nehiyelerdir.* Hz. İbrahim’in sınanıldığı “kelimeler” ilahi yasalar, emirler ve nehiyelerdir. Çünkü Arapçada “kelimeler” mutlak olarak kullanıldığında ya onunla *kaderi belirleyen kelimeler* kastedilir. Kur’ân’da da böyledir. Hz. Meryem’in: [التَّحْرِيمِ] { وَصَدَقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتِبَ عَلَيْهَا وَكَانَتْ مِنَ الْقَائِمِينَ } sözünde

¹⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, II, 8 (2/Bakara 124. AY) EN: 1908; Beğevî, *Meâlimu’t-Tenzil*, I, 145 (2/Bakara 124. AY); İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, I, 407 (2/Bakara 124. AY); *Tefsîru İbni Abdi’s-Selâm*, I, 102 (2/Bakara 124. AY).

¹⁷ “Bu, isnaatı sahih olup her iki imamın tahric etmediği bir hadistir.” Zehebî, onu *et-Telhis*’te “sahih” saymıştır. Bkz. Hâkim, Ebû Abdullah M. b. Abdullah (v.406), *el-Müstedrek ala’s-Sahihayn*, (Zehebî’nin *et-Telhis*’i ile beraber), thk. Mustafa Abdulkadir Atâ’, Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990, II, 511. Maverdi, sadece işaret etmekle yetinmez, ayetlerin metinlerini de kaydeder. Ancak son sureyi zikretmez. Bkz. *Nüket*, I, 91 (2/Bakara 124. AY); İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*, I, 149 (2/Bakara 124. AY). Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 493 (2/Bakara 124. AY). Râzî, burada sayılan maddelerin otuz değil, kırk olduğuna dikkat çekmektedir.

¹⁸ Alûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XX, 18 (2/Bakara 124. AY). Krş. Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 492 (2/Bakara 124. AY); *Tefsîru İbni Abdi’s-Selâm*, I, 102 (2/Bakara 124. AY).

¹⁹ Bikâî, *Nazmu’d-Durer*, III, 404 (2/Bakara 124. AY); *Tefsîru İbni Abdi’s-Selâm*, I, 102 (2/Bakara 124. AY).

²⁰ Kurtubî, Ebû ‘Abdullah M. b. Ahmed, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, Beyrut 1405/1985, II, 197 (2/Bakara 124. AY)

²¹ Kuşeyrî, *Letâif*, I, 124. (2/Bakara 124. AY).

²² Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhîr*, I, 490 (2/Bakara 124. AY).

geçen “kelimeler” bu manadadır. Yine Arapça’da onunla şeriatla ilgili sözler de kastedilir [115 الأنعام] {وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِهِ} ayetinde geçen “kelime” bu manadadır. Allah’ın Şer’î kelimeleri ya doğru bir haberdir, ya da bir emir veya nehiy ise o zaman da bir adalet talebidir. {وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ} (2/Bakara 124) ayetinde geçen “kelimeler” bu anlamdadır.²³

2. Kelimeler, İslam’da yerleşen esaslı on sünnettir. Mücâhid, Saîd b. el-Müseyyeb, Katâde, Şa’bî, Nehâî, Ebû Sâlih ve İbn Tâvûs tarafından Abdullah b. Abbâs’a dayandırılan bir rivayette yine on maddeden söz edilmekte ancak bunların İslam’ın getirdiği on sünnet olduğu²⁴ beyan edilmektedir.²⁵ “Allah, Hz. İbrahim’i taharetle sınamıştır. Bunların beşi başta, beşi bedendedir. Başta olanlar: Bıyıkları kısaltmak, mazmaza (ağza su vermek), istinşak (burna su vermek), misvak ve saçlarını önden ikiye ayırmaktır.²⁶ Bedende olanlar ise: Tırnakları kesmek, etek tıraşı yapmak, sünnet olmak, koltuk altı kıllarını çekmek, büyük ve küçük abdestten sonra buraları su ile yıkamaktır.”²⁷

3. Kelimeler, On Eylem veya Haslettir. Hasan Basrî ve Haneş tarafından İbn Abbâs’tan alınan bir rivayette ise, sınanma “kelimeler”inin on haslet olduğu, bunların bir kısmının taharet, diğer kısmının Hac Menâsiki olduğu açıklanmıştır: “Altı tanesi insanda, dört tanesi Meşâir’dedir. İnsanda olanlar: etek tıraşı yapmak, sünnet olmak, koltuk altı kıllarını çekmek, Tırnakları kesmek, bıyıkları kısaltmak ve Cuma günü yıkanmaktır. Meşâir’de olanlar ise: Tavâf, Safâ ile Merve arasında say, şeytan taşlama ve oradan Mescid-i Harâm’a dönüşür.”²⁸

4. Kelimeler, Hz. İbrahim’in Dilekleridir. Mukatil b. Süleymân ise şu görüşü savunur: Hz. İbrahim’in Rabbinden istediği her dileği bir kelimedir. Buna göre Hz. İbrahim Kur’ân’da beyan edilen ne tür dilekte bulunmuşsa bu kelimeler o dileklerdir.²⁹

²³ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, I, 490 (2/Bakara 124. AY); İbn Kesir, *Tefsîr*, I, 405 (2/Bakara 124. AY).

²⁴ Burada *sünnet*, “hayat tarzı, gelenek, benimsenip içselleştirilmiş hayat tarzı ritüelleri” manasındadır. Bkz. Beğevî, *Meâlimu’t-Tenzîl*, I, 145 (2/Bakara 124. AY); İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*, I, 149 (2/Bakara 124. AY).

²⁵ Bunlar Hz. İbrahim’in Şeriatında farz, Hz. Muhammed Şeraîtinde ise sünnet hükmündedir. Bkz. Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, II, 324 (2/Bakara 124. AY); Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 492 (2/Bakara 124. AY).

²⁶ Kimi rivayetlerde “saçı ortadan ikiye ayırmak” yerine “sakal bırakmak” zikredilmektedir. İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*, I, 149 (2/Bakara 124. AY).

²⁷ Hâkim, *Müstedrek*, II, 266. (Hâkim der ki: “Bu her iki imamın şartlarına göre sahih bir hadistir, ancak onlar bunu tahriç etmemişlerdir.”); Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, II, 9 (2/Bakara 124. AY). Ayrıca bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, II, 9 (2/Bakara 124. AY); Maverdi, *Nüket*, I, 91 (2/Bakara 124. AY); Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, II, 324 (2/Bakara 124. AY). Bir de Hz. Âişe’nin “On şey fitrattandır: Bıyıkları kısaltmak...” hadisi de bu manayı verir. Bkz. Müslim, Tahara, Hısalu’l-Fitra (I, 223, HN: 257). Ebû Hüreyre’nin hadisinde ise bunların sadece beş tanesi zikredilir. Bkz. Buhârî, *Ebû ‘Abdullah M. b. İsmâ‘îl (v.256), el-Câmi‘u’s-Sahîhu’l-Muhtasar*, thk. Mustafa Deyb el-Buğâ, Dâru İbn Kesîr ve el-Yemâme, Beyrut 1407/1987, 80/Libâs 16 (HN: 5550-5552, 5539, 5549). Zemaşerî, *el-Keşşâf*, I, 129 (2/Bakara 124. AY); İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, I, 406 (2/Bakara 124. AY); Suyuti, *ed-Durru’l-Mensûr*, I, 111.

²⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, II, 9, 13 (2/Bakara 124. AY); Maverdi, *Nüket*, I, 90 (2/Bakara 124. AY); Zemaşerî, *el-Keşşâf*, I, 129 (2/Bakara 124. AY); İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*, I, 149 (2/Bakara 124. AY); İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, I, 406 (2/Bakara 124. AY). Bu isnadın, sahih olduğu belirtilmektedir.

²⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, I, 490 (2/Bakara 124. AY).

5. Kelimeler, Hz. İbrahim'in Belli Başlı Eylemleridir. Mücâhid, İkrime, Dahhâk ve Ebû Sâlih'ten gelen haberlere göre, Hz. İbrahim'in buradaki sınavları içinde insanlara imam (lider, önder, hükümdar) olması ve *nüsük*³⁰ hükümleri (2/Bakara 127-132) de vardır.³¹ Burada Hz. İbrahim'in insanlara imam olmakla sınanması, Beytullah'ın insanlar için sevap umulan kutlu bir mekân kılınması, Harem bölgesinin güvenli bir yer yapılması, oğlu İsmail ile beraber Allah'a gönülden teslim olmuş kişiler olmaları söz konusudur. Ayrıca Yüce Allah'ın onların neslinden Müslüman bir kuşak çıkarmış olması, Hac Menâsikini onlara göstermesi, tövbelerini kabul edip günahlarını affetmesi ve bu bölge halkının iman edenlerini güven içinde yaşayan ve dünyanın dört bir yanından meyvelerin devşirilip kendilerine getirildiği bir topluluk yapması gibi pek çok şeyden söz edilmiştir.³² Bu görüşü özellikle er-Rebî' b. Enes vurgulu biçimde dile getirmiştir.³³ Ona göre ayetlerin Hz. İbrahim'le ilgili verdiği her beyan bu konunun içinde değerlendirilmelidir.³⁴ Mücâhid, özellikle sınanma "*kelimeler*"ini onlardan sonraki beyanlarda aramıştır.³⁵ Bu görüşü Hasan Basrî'ye atfedilen de vardır.³⁶ Gerçekten de bu ayetlerde Hz. İbrahim'in Mekke hayatındaki en önemli olayları özetlenmiştir.³⁷ Bu görüş birtakım nüanslarla İbn Abbas'a da nispet edilmiştir. O da burada sınav "*kelimeler*"ini yukarıda işaret edilen açılardan değerlendirip yorumlamaktadır.

6. Kelimeler, Sadece Hac Menasiki Manasındadır. "*Kelimeler*"i sadece Hac Menâsiki olarak değerlendiren³⁸ Katade, Ebû Ca'fer ve et-Temîmî bu manayı İbn Abbâs'tan aldıklarını beyan etmektedirler.³⁹

7. Kelimeler, Belli Bir Dua Anlamındadır. Saîd b. Cübeyr de onu sadece Bakara 127. ayetteki dua ile açıklar.⁴⁰ Burada Hz. İbrahim, oğluyla beraber Müslüman olmayı, neslinden de Allah'a teslim olan bir neslin çıkmasını, onlara Kitab ve Hikmeti öğretecek ve nefislerinizi arındıracak bir peygamber gönderilmesini istemektedir. Ayrıca Hac farızasının nasıl yapılması gerektiğinin kendilerine gösterilmesini, tövbelerinin kabul edilmesini, ailesini emanet ettiği Beldenin güvenli bir yer olmasını, orada yaşayanlara

³⁰ "*Nüsük*" kavramı hem kurban hem de ibadet anlamına gelir. Kişiyi Allah yaklaştıran her şey de "*nüsük*" kapsamındadır. Burada Hac ibadeti kapsamında kurban olarak kesilen hayvan ve bunlarla ilgili ahkam ve sorumluluklar kastedilmiştir. Bkz. Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, III, 331; İbn Siyde, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, III, 145; İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-Luğa*, V, 336; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X, 493; İbn Siyde, *el-Muhassas*, III, 171;

³¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 10 (2/Bakara 124. AY); Maverdî, *Nüket*, I, 90 (2/Bakara 124. AY).

³² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd*, I, 491 (2/Bakara 124. AY); İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 408 (2/Bakara 124).

³³ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 408 (2/Bakara 124).

³⁴ Bu konudaki bazı ayetler için bkz. 2/Bakara 124-131. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 11 (2/Bakara 124. AY).

³⁵ Beğevî, *Meâlimu't-Tenzîl*, I, 145 (2/Bakara 124. AY); Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 493 (2/Bakara 124. AY).

³⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 493 (2/Bakara 124. AY).

³⁷ Bakara suresi 124-132. ayetleri bununla ilgilidir. İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 408 (2/Bakara 124).

³⁸ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, I, 149 (2/Bakara 124. AY); Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd*, I, 490 (2/Bakara 124. AY).

³⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 12 (2/Bakara 124. AY); Mâverdî, *Nüket*, I, 90 (2/Bakara 124. AY); Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd*, I, 490 (2/Bakara 124. AY)..

⁴⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd*, I, 491 (2/Bakara 124. AY).

çeşitli meyvelerle bol nimetler verilmesini, Beytullah'ı inşa ettikten sonra bu amelinin kabul edilmesini Yüce Allah'tan dilemektedir (2/Bakara 126-129).

Mücahid, İbn Zeyd ve Katâde Hz. Âdem'in Rabbinden aldığı "kelimeler"i de dua ile açıklamışlardır. Bu da onun, رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفُرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ şeklindeki (7/A'râf 23) duasıdır.⁴¹ Taberî de bu görüşü destekler ve bunu Kitâbullah'ın gösterdiği görüş olarak kabul eder. Diğer görüşlerin de lafızları farklı da olsa, manada uyumlu olduğunu ifade eder.⁴²

8/a. Onlar, Hz. İbrahim'in Tartışmalarıdır. Yemân b. Rebâb ise "kelimeler"i, Hz. İbrahim'in kavmiyle girdiği tartışmalarla (6/En'âm 80-83) sınırlar.⁴³ Hz. İbrahim'in bu tartışmalarını insanlığın metafizik sorgulama rüşüne erdiğinin bir anlatımı şeklinde yorumlamayanlar da vardır.⁴⁴

8/b. Kimisi de bu "kelimeler"i Hz. İbrahim'in babası ve kavmiyle girdiği tartışmalarına (26/Şuarâ 69-89) hasreder.⁴⁵

8/c. Kelimeler, Hz. İbrahim'in Tartışmaları ve Hayatındaki Bazı Uygulamalardır. Râzî, "kelimeler"in anlamları bağlamında altıncı görüş olarak babası, kavmi ve Nemrut ile girdiği tevhid tartışmalarını, namaz, zekât, oruç, ganimetlerin taksimini, misafirperverlik ve onun eziyetlerine sabretmesini saymaktadır.⁴⁶

9. Kelimeler, Altı (veya Yedi) Husus Manasını Taşır. Hasan Basrî, "Sınanma kelimelerini" kevkeb (yıldız, gezegen), ay, güneş, ateşe atılma, hicret ve sünnet olma şeklinde altı hususla açıklar.⁴⁷ Sınandığı şeylere "oğlunu kurban etmeye kalkışması"ni ekleyerek yediye çıkararak bir rivayet de vardır.⁴⁸ Kimisi de "hicret" maddesinin yerine "oğlunu kurban etmeye kalkışması"ni kaydetmiştir.⁴⁹ Hasan Basrî der ki "Allah onu kevkeb ile sınıdı, ondan razı oldu. Ay ile denedi, ondan razı oldu. Güneş ile denedi, ondan razı oldu. Ateş ile denedi, ondan razı oldu. Hicretle denedi, ondan razı oldu. Sünnet ile denedi, ondan razı oldu. Oğlunu kurban etmesi ile denedi, o bütün bunlara karşı sabretti. Ne yaptıysa her seferinde onu sabırlı buldu."⁵⁰

⁴¹ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 542, 545-546 (2/Bakara 37. AY).

⁴² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 546 (2/Bakara 37. AY).

⁴³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 491 (2/Bakara 124. AY).

⁴⁴ "Hz. İbrahim ile ilgili Kur'an pasajları bir bütün halinde okunduğunda, İbrahim'in sınandığı kelimelerin, insanlığın gelişim aşamalarından en ciddi olanına işaret ettiği görülecektir. Bu aşamada İbrahim, metafizik sorgulamaları yapmasını mümkün kılacak kelimelerle ve bu kelimelerin temsil ettiği anlam dünyasıyla ilk kez karşı karşıya getirilmiş ve metafizik sorgulamaları İbrahim'in (insanlığın) kaldırıp kaldıramayacağına yönelik sına, başarıyla sonuçlanmıştır." Şaban Ali Düzgün, "İsimler'den Kelimeler'e: Âdem'den İbrahim'e İnsan Zihninin Tekâmülü", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, IX: 1 (2011), s. 4. www.kelam.org. 2011-08-14.

⁴⁵ Beğevî, *Meâlimu't-Tenzil*, I, 145 (2/Bakara 124. AY).

⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, II, 325 (2/Bakara 124. AY).

⁴⁷ Maverdî, *Nuket*, I, 90 (2/Bakara 124. AY); İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 407 (2/Bakara 124. AY).

⁴⁸ Beğevî, *Meâlimu't-Tenzil*, I, 145 (2/Bakara 124. AY); Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 129 (2/Bakara 124. AY); Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, II, 325 (2/Bakara 124. AY).

⁴⁹ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, I, 149 (2/Bakara 124. AY); Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 490 (2/Bakara 124. AY); Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 493 (2/Bakara 124. AY).

⁵⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 14 (2/Bakara 124. AY); İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 408 (2/Bakara 124).

10. Kelimeler, Hz. İbrahim'in Ayetlerde Açıklanan Olaylarıdır. Süddî: “Allah’ın Hz. İbrahim’i kendisiyle denediği (kelimeler) şunlardır” deyip Bakara suresinin 127-129. ayetlerini vermektedir.⁵¹ Avfi’nin İbn Abbas’tan aldığı bilgilere göre bunun içinde Hz. İbrahim’in insanlara imam olması, hac ile ilgili önderliği, Makam-ı İbrahim, Beytullah’ın civarında yaşayanların rızkı ve Hz. Muhammed’in onların dininden olması gibi ilahi beyanlar yer almaktadır.⁵²

11. İbn Kesîr büyük ölçüde Taberî’yi destekler ve bu “kelimeler”in özellikle Hz. İbrahim’in Kur’ân’da zikredilmiş hususiyetleri ve içinden geçtiği çetin hayat sürecinin dönüm noktaları diye anlaşılmasının doğruluğunu savunur ve onların herhangi bir olay veya hususiyetle sınırlandırılmasının yanlışlığına vurgu yapar.

12/a. Kelimeler, Sabah-Akşam Okunan Duadır. Sehl b. Muâz b. Enes hadisinde deniyor ki, Resûlullah sordu: “Size Yüce Allah’ın neden Hz. İbrahim’i “vefâlı dostu” (53/Necm 37) diye adlandırdığını açıklıyorum. Çünkü o, her sabah ve her akşam şöyle derdi:⁵³ “قَسْبَحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ *وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ” (30/Rûm 17-18).

12/b. Saîd b. Cübeyr ise bu duayı, Râzî tarafından *zîkr-i meşhur* diye tanımlanmış olan zikir⁵⁴ olarak tespit eder: “سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ.”⁵⁵

13. Kelimeler, Gündüz Kılınan Dört Rekat Namazdır. Ebû Ümâme hadisinde ise şöyle denmektedir: Resûlullah “وَفَى الَّذِي وَإِبْرَاهِيمَ” (53/Necm 37) ayetini okudu ve sordu: “Hz. İbrahim’in hangi konuda vefâlı olduğunu biliyor musunuz? Dediler ki: Allah ve Resûlü daha iyi bilir. Buyurdu ki: “Günlük hayatında, gündüz dört rekât namaz kılmada vefâlı oldu.”⁵⁶ Kimileri ise bu vefâyı, İslam ahkâmının tamamına riayet etmek ve onların hiçbirini aksatmadan, hepsine uymak şeklinde anlamışlardır.⁵⁷

14. Kelimeler, Hz. İbrahim'in İlkleridir. Kurtubî, Saîd b. Müseyyeb’in Muvattâ’daki beyanına dayanarak, Hz. İbrahim’in birçok eylemde ilk olduğundan söz etmekte ve “kelimeler” ile bunların kastedilmiş olabileceğini ima etmektedir. Bu ilkler bağlamında onun ilk sünnet olan, ilk misafir ağırlayan, eteklerini ilk defa tıraş eden, ilk

⁵¹ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 408 (2/Bakara 124); Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 493 (2/Bakara 124. AY).

⁵² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 490 (2/Bakara 124. AY); İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 408 (2/Bakara 124).

⁵³ Maverdî, *Nüket*, I, 91 (2/Bakara 124. AY). Bu hadis, Taberî, İbn Kesîr, Suyûtî gibi pek çok muhaddis âlim tarafından çok zayıf addedilmiştir. Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 15 (2/Bakara 124. AY); İbn Kesîr der ki: “Bu hadisin, zayıf olduğu belirtilmeden rivayeti caiz değildir.” Bkz. İbn Kesir, *Tefsîr*, I, 409; *Tefsîru İbni Abdi's-Selâm*, I, 102 (2/Bakara 124. AY); Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 546 (53/Necm 37. AY).

⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 224 (1/Fâtiha 7. AY).

⁵⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 491 (2/Bakara 124. AY)..

⁵⁶ Bu hadisi de hem Taberî hem de İbn Kesîr çok zayıf saymıştır. Zira her iki hadisin senedinde birçok zayıf ravi mevcuttur ve hadisin metninde de zayıflığını gösteren alametler vardır. Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 16 (2/Bakara 124. AY); Mâverdî, *Nüket*, I, 91 (2/Bakara 124. AY); el-Münzürî, *Tehzibu's-Sümme*, HN: 2367; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 129; İbn Kesir, *Tefsîr*, I, 409.

⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 544 (53/Necm 37. AY); Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, II, 321 (2/Bakara 124. AY).

tırnaklarını kesen, ilk bıyıkları kısaltan, saçı başı ilk ağaran ve bunu vakar olarak değerlendirip artmasını isteyen kişi olduğu beyan edilmiştir.⁵⁸ Ayrıca onun ilk minberde hutbe veren, ilk posta teşkilatını kuran, ilk kılıç kuşanan, ilk misvak kullanan, ilk su ile istinca eden ve ilk olarak alt tarafını örtecek bir giysi icat eden zat olduğu da ifade edilmiştir.⁵⁹ Bu ifadeler, onun yeryüzüne gelen ilk kişi olduğunu çağrıştırmaktadır (!). Ayrıca bu tür bilgilerin sağlıklı bir yoldan gelip gelmediği de sorgulanabilir.

15. Kelimeler, Temizlik Zinciri Anlamındadır. Ebû Hayyân ve İbn Atıyye, bu “kelimeler” bağlamında bir “taharet emirleri zinciri”nden söz ederler. Buna göre Yüce Allah, Hz. İbrahim’e: “Temizlen” buyurmuş, o da mazmaza (ağzı su vererek temizlemek) yapmış, tekrar “temizlen” buyurunca o da “istinşak” (burnun içini su vererek temizlemek) etmiştir. Üçüncü emirde, misvak kullanmış, dördüncüsünde bıyıklarını kısaltmış, beşinci emirde saçlarını ortadan ayırmış, altıncı emirde istinca etmiş, yedincisinde etek traş olmuştur, sekizinci emirde koltuk altını yolmuş, dokuzuncusunda tırnaklarını kesmiş, onuncu emirde bedenine bakmış, daha ne yapabileceğini düşünüyormuş, bu sırada (120 yaşında) sünnet olmuş.⁶⁰

16. Kelimeler, Hz. İbrahim’in Çeşitli Sınamalarıdır. Yüce Allah, Hz. İbrahim’i malı, oğlu ve canıyla sınamıştır. Malını misafirlere yedirmiş, oğlunu kurban etmiş, canını ateşe, kalbini ise Rahman’a teslim etmiştir. Allah da onu (bu nedenle) dost edinmiştir.⁶¹ Malum olduğu üzere Hz. İbrahim babası tarafından tehdit edilmiş, hükümdar ile tartışmış ve onun tarafından cezalandırılıp ateşe atılmış, vatanından sonsuza dek sürülmüş, uzun yıllar çocuksuz kalmış, oğlunu kurban etmesi gerektiğine dair aldığı emir gereği İsmail ile Hacer’i tarıma elverişsiz kurak bir bölgeye yerleştirmekle sınamıştır.

Hz. İbrahim’in sırandığı “kelimât”ın ne manaya geldiği ve neleri kapsadığına ilişkin buraya kadar aktardığımız rivayetlerin tamamına yakını İbn Abbâs’a dayanmaktadır. Onları ya kendisi bizzat açıklamıştır ya da öğrencileri onun açtığı yolda ilerleyerek bunlara ulaşmıştır. Nasıl ki, bir fıkıh ekolüne bağlı bir fakih istinbatında usulünü kabul ettiği imamın görüşünden farklı bir görüşe ulaşsa da görüşü mezhebi içinde kalıyorsa, bu konuda İbn Abbâs’ın açtığı yolda yürüyüp onun söylediğinden farklı görüşlere ulaşan öğrencileri veya onların metodunu benimseyen sonrakilere tarafından ileri sürülen görüşler de İbn Abbâs’a mal edilir. Zira bu yolun piri odur.

II. Görüşlerin Değerlendirilmesi

⁵⁸ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, Kurtubî, *el-Câmi’*, İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, I, 409 (2/Bakara 124).

⁵⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, I, 409 (2/Bakara 124).

⁶⁰ Buhari’nin kaydına göre “Hz. İbrahim 80 yaşında keser ile sünnet olmuştur.” Buhârî, 64/Enbiyâ 11 (125 واتخذ الله إبراهيم خليلاً { النساء }), HN: 3178; II, 1221. “Eğer her iki rivayet de sahih ise, doğumundan 120 yıl, peygamberliğinden 80 yıl sonra sünnet olmuştur, diye tevil yapılarak her iki rivayetin ittifak etmeleri sağlanabilir.” Bkz. Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhîr*, I, 491 (2/Bakara 124. AY); İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*, I, 149 (2/Bakara 124. AY). “120 yaşında sünnet olmak akla uygun bir şey mi? O yaşta sünnet olsa ne olmasa ne? Tefsirlerde bu anlamsız bilgiler neden yer alır?” türünden sorular sorulabilir ve benim bunları tenkitsiz alışım, yadsınabilir. Fakat benim usulüm budur. Buhârî’de yer almış bir bilgiyi ben ne tuhaf karşılarım ne de onu aktarmaktan hayâ ederim. Ayrıca bu bilginin aklımı zorlamadığını da belirtmeliyim.

⁶¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhîr*, I, 490 (2/Bakara 124. AY).

I/a. Bu Görüş ve Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Yukarıda *kelimatın* mahiyetine ilişkin müfessirlerin yorumlarını sıraladık. Görüldüğü gibi bir kısmı bir birinin aynı olduğu gibi, birbiriyle bağdaşmayan görüşler de vardır. Bu nedenle, hakikatin ortaya çıkarılabilmesi ve sağlıklı bir sonuca ulaşabilmek için, hem görüşlerin bir tahlile hem de tenkide ihtiyaç vardır. Nitekim bahse konu yorumlara en önce müfessirlerden tenkit gelmiştir.

Bu bağlamda İbn Kesîr (v.774), rivayetlerin tadat ettiği şekildeki mana daraltmalarını doğru bulmaz ve siyakın buna benzer yorumları kaldırmadığını belirtir.⁶²

Taberî (v.301) der ki, “Eğer yukarıda işaret edilen hadisler sahih olsaydı, “kelimeler”in manası açıklık kazanır ve ondan başka görüşe bakılmazdı. Ne var ki, Sehl b. Muâz’ın da Ebu Ümâme’nin de hadisi senet açısından problemlidir. Onun için bize göre bu konuda söylenebilecek en doğru söz veya görüş şudur: Yüce Allah, dostu İbrahim’i, kendisine vahyettiği “kelimeler” ile sınadığını ve onları uygulamasını emrettiğini, onun da bu “kelimeler”e hakkıyla riayet ettiğini bildirmiştir. Bu “kelimeler” kendisinin bahsettiği konuların hepsi de, onların bir kısmı da olabilir. Zira İbrahim, bize gelen malumata göre, her şey ile sınanmıştır. O da hepsinde Allah’a itaat etmiş ve onun kendisine yüklediği görevleri eksiksiz yapmıştır. Bu durumda birisi, Resulden gelen bir habere veya huccet olan bir icmaa, dayanmaksızın: “Yüce Allah’ın bu *kelimeler* ile kastettiği sadece şudur” veya “Allah onunla bunların hepsini kastetmemiştir” diyemez. Bu konuda Resûl’den ne bir kişinin naklettiği bir haber, ne de naklettiklerine teslim olmanın gerekli (zorunlu) olduğu bir cemaatin (topluluğun) naklettiği bir haber vardır.”⁶³

Bununla ilgili olarak Ebû Bekr el-Kaffâl’ın (v.365) yorumu ise şöyledir: “Sözün özü odur ki, belaya uğramak, sınanmak manasındadır. İbtîlâdan başarıyla çıkmak ise, yapılmasında zorluk, sıkıntı, meşakkat bulunan şeyleri düzenli olarak yapmaya bağlılık göstermektir. Onun için lafız, bunların hepsini kapsadığı gibi, onların her birini de kapsar. Eğer hepsi olduğuna dair rivayet sahih olursa, hepsi olduğunu söylemek vacip olur. Eğer rivayet onların bir kısmını kapsadığı, bir kısmını ise kapsamadığı konusunda sahih olursa, o zaman rivayetler arasında tearuz meydana gelir ve tevakkuf etmek vacip olur.”⁶⁴

Alûsî (v.1270), *kelimelere* verilen tüm anlamları ve bu konudaki bütün görüşleri kaydetmez. Sadece bunların on üç maddeye çıkarıldığını belirtmekle yetinir.⁶⁵ Bunca farklı görüşün nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusunda Ebû Hayyân der ki: “Bu görüşlerin bir tenakuza yol açmaması için, onların her birinin Hz. İbrahim’in sınanıldığı bazı şeyleri zikrettiği şeklinde anlaşılması gerekir. Yani hiçbiri ne sayıyı sınırlamayı ne de belli şeyleri tayin etmeyi hedeflemiştir.”⁶⁶ “Kelimeler”in kendisiyle açıklandığı bu şeyler eğer “sözler” ise onlara “kelimeler” diye isim verilebileceği açıktır. Yok, eğer bu “kelimeler” aslında “füller” ise o zaman fiillerin “kelimeler” diye adlandırılması mecazen

⁶² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 410 (2/Bakara 124. AY).

⁶³ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 16-17 (2/Bakara 124. AY); İbn Kesir, *Tefsîr*, I, 409.

⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, II, 325 (2/Bakara 124. AY).

⁶⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 492 (2/Bakara 124. AY).

⁶⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, I, 491 (2/Bakara 124. AY).

doğru olabilir. Çünkü fiilî teklifler de emirlerden kaynaklanır. Emirler ise “kelimeler”dir.⁶⁷

Öte yandan İbn Abbâs’ın toplu olarak söylediği otuz madde tayin edilirken kimi farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu da bizi tekrarların sayılıp sayılmayacağına dair tartışmaya götürmektedir. Onun için on madde sayıldıktan sonra *iman* ve *iffetini korumanın* tekrar zikredilmiş olması sayının otuz olmasına aykırı düşmez. İkrime rivayeti (I/b) ise, gerçek farklılığı esas alır ve mükerrer olanları çıkarır. Bu nedenle O, Berâe’de (9/Tevbe 112) onuncu maddeyi “*müminlerin müjdelenmesi*” saymış, Meâric’de ise “*namaza devam etmek*” ile “*onu muhafaza etmek*” ifadelerini ayrı birer hüküm kabul etmiştir.⁶⁸ Benzer şekilde İkrime, “*zekatı (emrinin gereğini) yapanlar*” (23/Mü’minûn 4) ifadesini, “*Mallarında yardım isteyen ihtiyaç sahibine ve her şeyden mahrum kalana tahsis edilmiş belirlenmiş bir hak vardır*” (79/Meâric 24-25) beyanından farklı bir madde saymıştır. Buna göre sayılar farklı da olsa mana aynı olduğundan herhangi bir çelişki söz konusu değildir.⁶⁹

Şimdi bu sayının nasıl otuza tamamladığını gösteren sıralamaya bakalım:

Berae Suresinde (Tevbe 112. ayet) On hüküm: 1. Tövbe, 2. İbadet, 3. Hamd, 4. Seyahat, 5. Rukû, 6. Sucûd, 7. Emr-i bi’l-ma’rûf, 8. Nehy-i ani’l-münker, 9. Hududullah’ı muhafaza etmek, 10. (“*müminleri müjdele*” ifadesi -9/Tevbe 112-) veya (“*Allah müminlerden satın almıştır...*” -9/Tevbe 111-) cümlesinden anlaşılan iman.

Ahzab Suresinde (35. ayet) On Hüküm: 1. İslam, 2. İman, 3. Kanitlik, 4. Sıdk, 5. Sabır, 6. Huşu, 7. Tasadduk, 8. Oruçlar, 9. İffetini koruma, 10. Zikir.

Mü’minûn Suresinde (1-11. ayetler) On Hüküm: 1. İman, 2. Huşu, 3. Boş sözlerden yüz çevirme, 4. Zekat, 5-7. İffetini korumak, eşler ve cariyelere yönelik olanı hariç (bunlar üç tane), 8-9. Sözleşmeye riayet ve emanete sadakat (bunlar iki tane), 10. Namazı muhafaza etmek.⁷⁰

“Hz. İbrahim’in kaç şeyle sınındığı mı önemli ne ile sınındığı mı? Müfessirler gereksiz yere sayıyı kaçta tamamlayacaklarının kaygısına düşmüşlerdir. Ayrıca bunların hiç birinin Hz. İbrahim’in imtihanıyla ilgisi yoktur” denebilir. Ne ki, yukarıda verdiğimiz pek çok rivayetin kaynağının İbn Abbâs olduğunu açıklık kazanmıştır. Bu rivayetlerin çoğunda da onun Hz. İbrahim’in “kelimeler” ile sınınanmasını az önce belirtilen surelerin işaret edilen ayetlerinde söz konusu edilen hususlarla açıkladığı belirtilmiştir. Onun için burada ne gibi bir alakanın olduğunu sorgulamaya ihtiyaç yoktur. Çünkü İbn Abbâs’ın açık beyanında bu bağ doğrudan kurulmuştur ve kimse “ne alakası var?” diye itiraz etmemiştir.

⁶⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, I, 491(2/Bakara 124. AY).

⁶⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, II, 8 (2/Bakara 124. AY) EN: 1907; Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 493 (2/Bakara 124. AY).

⁶⁹ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 493 (2/Bakara 124. AY).

⁷⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 493 (2/Bakara 124. AY).

Yüce Allah'ın Hz. İbrahim'i "kelimeler ile sınamasını" konu edinen bilginlerin tamamına yakını bu sınanmanın zamanına ilişkin bir beyanda bulunma gereğini de duymuştur. Tefsir bilginleri içinde orta büyüklükte tefsir yazarların büyük çoğunluğu da bu konuya temas etmeden geçmez. Bu nedenle biz de bu konuya ilişkin birkaç beyan ve tespitten bahsetmeden geçmek istemiyoruz.

IV. Hz. İbrahim'in İmtihan Zamanı

Hız. İbrahim'in "kelimeler" ile sınanması, peygamberlikten önce midir yoksa sonra mı meydana gelmiştir? Bu soruya çoğunluk sınanmanın peygamberlikten önce meydana geldiği şeklinde cevap verir. Hız. İbrahim'in imtihanı, peygamberlikten önce olmuştur. Çünkü Yüce Allah, bunları yapmasını onun imam kılmasının sebebi olduğuna dikkat çekmiştir. Sebep de müsebbepten öncedir. Buna göre, sınanmanın imam oluşundan önce varlık kazanmış olması gerekir. Bu, aklın ilkelerine de uygun düşmektedir. Şöyle ki: Peygamberliğin şartlarından olan vefa, dünyanın tüm zevk ve şehvetlerinden yüz çevirmeksizin, insanlara karşı müdâheneyi terk etmeksizin, onların bağlı buldukları batıl dinleri ve bozuk inançları kötölemeksizin, her çevreden gelecek eziyetlere katlanmaksızın elde edilmez. Bunun en büyük meşakkat ve en büyük zorluklardan biri olduğunda ise kuşku yoktur.⁷¹ Onun için Resûlullah, ümmetinden daha büyük mükâfat alır. Bu böyle olduğuna göre, Allah onu zor tekliflerle sınamış, o da bunları hakkıyla yerine getirince ona nübüvvet ve risâleti bir armağan olarak vermiştir.⁷²

V. Âyet(ler)in Hüküm veya Sonuç Cümleleri

İslam Dininin ele aldığımız bu özlü ahkâmını dile getiren ayetlerde bu özelliklerin neden zikredildiklerinin açıklandığı bir veya birkaç sonuç cümlesi de yer almaktadır. Bunlar bazen temel "açıklama"nın başında bazen de sonunda yer almaktadır.

Ele aldığımız ayetlerde, İslam'ın ahkâmının neden zikredildiğinin açıklandığı bir veya birkaç sonuç cümlesi de yer almaktadır. Bunlar bazen temel "açıklama"nın başında bazen de sonunda yer almaktadır. Ayetlerin veya ayet gruplarının içinde, önünde veya sonunda yer alan bu hüküm ve sonuç cümlelerini de gözden geçirip tahlil etmek gerekir. Zira ana gövdede yer alan açıklama esas itibarıyla bu cümle veya hükme bağlıdır. Onun göz ardı edilmesi hepsini hükümsüz kılabilir. Bu minvalde ayetlerini tahlil ettiğimiz her dört surenin konumuzla ilgili sonuç ve hüküm cümlelerini de inceleyelim.

Kurtuluşa eren insanların temel vasıfları Kur'ân ana hatlarıyla gözden geçirildiğinde gün yüzüne çıkmaktadır. Onlar, takva sahipleridir ve malını zekat olarak verenlerdir (92/Leyl 17-18); ayrıca arıman, Rabbini zikredip namaz kılan kurtulmuştur (87/A'lâ 14-15). Ellerinden geldikçe iyilik yapanlar, gecelerini ibadetle geçirip çok az

⁷¹ (البلاء تحقيق الولاء ، فأصدقهم ولاء أشدهم بلاء) denmiştir. Bkz. Küşeyrî, *Letâif*, I, 124. (2/Bakara 124. AY).

⁷² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, II, 326 (2/Bakara 124. AY).

uyuyanlar, seher vakitlerinde istiğfar edenler, mallarında, yardıma muhtaç ve yoksul kişilere bir pay ayıranlar cennetlidir (51/Zâriyât 15-19).

Onun için Kur'ân'da sadece iman vasfıyla anlatılan Müslümanlık veya dindarlık aslında dinin tüm gereklerini de içinde barındırır.⁷³ Orada iman salt bir inanış ve düşünüşten ibaret değildir: “*Bedeviler, dedi ki: İman ettik. De ki: Siz iman etmediniz; ancak İslâm (Müslüman veya teslim) olduk, deyin. İman henüz kalplerinize girmiş değildir. Eğer Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederseniz, O, sizin amellerinizden hiçbir şeyi eksiltmez. Hiç şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir.*” (49/Hucurat 14).

Müminlerin vasıflarının topluca verildiği ayetler incelendiğinde bu sınıflara mutabık hükümlerin yer aldığı başka ayetlere de rastlanmaktadır.⁷⁴ Bunun yanında müminlerin vasıfları veya bu ayetlerde bahsedilen hükümlerden farklı emir ve yasaklara değinen ayetler de mevcuttur.⁷⁵ Ayrıca bu sınıflara eklenecek bazı hükümlerin sıralandığı ayetler de gözlenmektedir.⁷⁶ Müminlerin çokça dikkat çekilen özelliklerinden birinin dua olduğu ve onun burada yer almadığı da dikkat çekicidir.⁷⁷

Sonuç

Hz. İbrahim'in Yüce Allah tarafından “kelimeler” ile sınındığı Kur'ânî bir hakikattir. Ancak bu “kelimeler” nasıl açıklanmalıdır ve onlardan maksadın ne olduğu nasıl tespit edilmelidir? Bu konuda Abdullah b. Abbas'a dayandırılan pek çok tefsir ve açıklama tefsir müellefatında yer almıştır. Biz bu incelememizde söz konusu kelimelerin anlamı ve tespitleri hakkında yapılan açıklama ve yorumların özellikle İbn Abbas'a dayandırılmış olanlarını ele aldık. Onlarında üç-dört surede müminlerin toplu halde zikredilen vasıflarını merkeze alanları üzerinde yoğunlaştık. Neticede müşahede ettiğimiz hakikat, Hz. İbrahim'in sınındığı “kelimeler” ile ilgili İbn Abbâs'a tek tefsir veya açıklamanın değil, birçok görüşün nispet edildiği gerçeğidir. İkinci müşahede edilen hakikat de bu farklı görüşlerin onun yakın çevresi ve ilim ehlinde talebeleri tarafından kendisine izafe edildiği olgusudur. Ona nispet edilen tüm bu görüşlerin ilk dönem

⁷³ Bkz. 4/Nisa 71-72; 22/Hac 77-78.

⁷⁴ Mesela bkz. 2/Bakara 177; 8/Enfâl 2-4.

⁷⁵ Bkz. 3/Âl-i İmrân 16-17, 134; 8/Enfâl 72, 74-75; 11/Hûd 112-115; 49/Hucurat 15.

⁷⁶ Mesela bkz. 2/Bakara 189; 9/Tevbe 51; 24/Nûr 31, 62; 33/Ahzâb 22. Kurtuluş için düşmanla karşılaşıldığında sebat edilmesi isteniyor. (8/Enfâl 45), mağfiret ve bağışlanma için takva sahibi olunması şart koşuluyor (8/Enfâl 29), Allah ve Resulü, hayat verecek şeylere çağırıldığında onlara hemen icabet etmeleri emrediliyor (8/Enfâl 24), Allah zikredildiğinde onların kalpleri ürperir, onun ayetleri okunduğunda ise imanları artar ve Rablerine tevekkül ederler (8/Enfâl 2), Allah ve Resulüne itaat etmek emrediliyor ve birbiriyle çekişmek nehyediliyor (8/Enfâl 46), saldırgan kafirlere karşı güçlerinin yettiği kadar kuvvet hazırlamaları emrediliyor (8/Enfâl 60), hicret etmek, Allah yolunda malıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmek, müminlere kol kanat gerip yardım etmek gerçek müminlerin vasfı ve mağfiretin gerekçesi olarak gösteriliyor (8/Enfâl 72, 74-75). Ölçü ve tartıda adalet ve hakkaniyet ölçülerine riayet edilmesi (Hud 84-85), istikamet üzerinde olmak, azmamak, zalimlere yaslanmamak (Hud 112-113), yeme içmede israftan sakınmak (7/A'râf 31), birr ve takva üzerinde yardımlaşmak, günah ve düşmanlık üzerinden yardımlaşmaktan sakınmak (5/Mâide 2), adaleti gözetmek (5/Mâide 8) teşvik ediliyor.

⁷⁷ Bkz. 2/Bakara 126-129, 200-201, 250, 286; 3/Âl-i İmrân 8-9, 16-17, 26-27, 53, 147, 191-194; 4/Nisa 75; /Mâide 85, 114; 7/A'râf 23, 43, 89, 126, 149; 10/Yûnus 85, 88; 14/İbrahim 35-41; 18/Kehf 10; 59/Haşr 10; 60/Mümtehine 4-5.

müfessirlerinden sayılan Taberî (v.301) tarafından kaydedildiği ve bu yolla bize kadar geldiği ise üçüncü bir hakikattir.

Biz bu incelemede rivayetlerin mevsub olup olmadıkları tartışmasına girmeyip sadece onların muhtevasıyla ilgilendik. Onların farklarını ve uyumlarını tespit ettik. İbn Abbâs'ın söz konusu "sınanma kelimeleri" bağlamında sözünü ettiği İslami yükümlülük ve görevleri ve gösterdiği referansları incelediğimizde bunların Tevbe (112), Mü'minûn (1-11), Ahzâb (35) ve Meâric (22-34) olmak üzere 26 ayet olduğunu gördük. Bu ayetlerde ifade edilen İslami görevlerin tekrarlarını çıkararak saydık ve bunları kısaca mana yönünden açıkladık. Bu vesileyle müminlerin taşınması gereken hususiyetleri toplu halde ortaya koyduk ve onların 23 maddeden ibaret kaldığını gördük.

Abdullah b. Abbâs tarafından ortaya konan bu muhteva belirleme ve tefsirin kendi döneminden itibaren tefsirle ilgilenen âlimlerin büyük ekseriyetini etkisi altına aldığını müşahade ettik. Özellikle tefsirin doğuşu diyebileceğimiz dönemde yetişen pek çok müfessirin bu yorumu ciddiye aldığını ve tefsirinde değerlendirdiğini gördük. Bunun İbn Cerîr et-Tâberî döneminde kemal noktaya eriştiğini de gözlemledik.

Müteahhirûn döneminde gün yüzüne çıkan çaplı tefsirlerin çoğunda İbn Abbâs ve yakın çevresi tarafından öne çıkarılan bu görüşler rivayet, yorum ve "sınanma kelimeleri"nin muhteva tespitinde birer argüman olarak kullanılmış ve aktarılmaya devam edilmiştir. Bununla beraber, o tarihten günümüze kadar, önemli hususiyeti olan her müfessirin, temelde İbn Abbâs'a dayandırılan bu görüşlere değinse de, tefsir ve yorumunu bununla sınırlı tutmadığı, ayetin mana ve yorumu üzerinde yeniden kafa yorduğu ve sonuçta kendi kanaatini de beyan etmekten çekinmediği görülmektedir.

Bu konuda belki daha isabetli bir görüş veya birkaç yorumdan söz edilebilir. Yine de onların dışında kalanlara insafı yaklaşmak evladır. Taberî, birçok konuda olduğu gibi, burada da bütün ihtimalleri değerlendirmek ve zayi etmemek için ulema tarafından ortaya konmuş her görüşü kaydetmiştir. Onun katılmadığı görüşleri ille de çürütmek için özel gayretlere girmediği göz kaçmamalıdır. Hatta İbn Kesîr, bu konuda onun bu tutumunu kimi yerde tenkit eder. Ama Taberî göre bir görüşü benimsemek her zaman diğerlerinin iptali için uğraşmayı gerektirmez. Hatta onun diğer görüş ve düşüncelere daha engin bir ufuktan baktığı ve alabildiğine müsamahalı bir tutum içinde olduğu anlaşılıyor.

Taberî göre eğer bir konuda herkesi bağlayan bir nass (ayet veya hadis) mevcut değilse orada yorum ve yaklaşım serbestliği var demektir. Özgür alanda fikir üretmeye uygun tutum ve tavır sergilemek, sert ve eleştirici, dışlayıcı tavır almaktan evladır.

Tefsircilerin bu tutumu, modern çağın indirgemeci ve kendi görüşü dışında kalan görüşleri reddetmeye meyilli anlayış ve yaklaşımına bir ışık tutabilir niteliktedir.

İbn Abbâs'ın yorumu bağlamında ele aldığımız surelerin ilgili ayetlerinde tasvir edilen müminlerden istenen vasıflar birkaç demet halinde sunulmuştur. Onların hepsini ayakta tutan sütun herhalde imandır. Hepsinin yol açtığı, işaret ettiği şey de uhrevî saadet, cennet ve oradaki mutlu hayattır. İmana dayalı ve cennete yönlendirilmiş bu amellerin hepsi İslam'ın bir cephesiyle alakalıdır. Akide, ibadet,

ahlak, hukuk ve diğer muamelat konuları arasında serpiştirilmiş gibi duran bu tutum veya eylemleri, Abdullah b. Abbâs Hz. İbrahim'in sınındığı "kelimeler" ile irtibatlı hale getirmiştir. Onun etrafındaki yorumcular da bundan bir ölçüde etkilenmişlerdir. Ama bu etki mutlak ve bağlayıcı değildir; aksine bu ufuk açıcı bir açılmıdır. Zihinleri donduran, yorumları sığlaştıran bir özelliği mevcut değildir. Bu nedenle ondan sonra da değişik yorumları öne çıkaranlar olmuştur. Zaten tefsir de böyle bir şey olmalı değil midir? Müfessir, kendi yorumunu ortaya koymalı, bunun doğru olduğunu söylemeli ama diğer yaklaşım ve yorumlara da hayat hakkı tanınmalıdır.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm ve Mealler.

‘Abdulbâkî, M. Fuâd (v.1388), *el-Mu‘cemu’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, el-Mektebetu’l-İslâmiyye, İstanbul 1982).

‘Abdurrazzâk, İbn Hümâm es-San‘ânî (v.211), *Tefsîru’l-Kur’ân*, thk. Mustafa Müslim M., 1. B. Mektebetu’r-Rüşd, Riyad 1410.

‘Askerî, Ebû Hilâl (v.395), *Mu‘cemu’l-Furûku’l-Lugaviyye*, Müessesetu’n-Neşri’l-İslâmî, Kum 1412.

Ahmed b. Hanbel el-İmam (v.241), *Müsnedü’l-İmâm Ahmed bin Hanbel*, thk. Şuayb el-Arneût ve diğer. 2. B., Müessesetu’r-Risâle, Beyrut 1420/1999; (*Müsnedu Ahmed*).

Âlûsî, Ebû’l-Fadl Şihâbuddîn Mahmûd (v.1270), *Rûhu’l-Me‘ânî fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-‘Azîm ve’s-Seb‘i’l-Mesânî*, 4.B., Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut 1985; (*Rûhu’l-Me‘ânî*).

Arslan, Hüsamettin, *Epistemik Cemaat/Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*, Paradigma Yay. İst. 1992.

Aydın, Hayati, *Kur’ân’da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yay. İstanbul 1999.

Bağavî, Ebû M. el-Huseyn el-Beğavî (v.468), *Me‘âlimu’t-Tenzîl*; thk. M. ‘Abdullah/ Usmân Cuma/ Süleyman Müslim, 4.B., Dâru Tıybe, Riyad 1417/1997. Bikâî, *Nazmu’d-Durer*,

Baum, Zygmunt, *Postmodern Etik*, çev. Alev Türker, Ayrıntı Yay. İstanbul 1998.

Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsîri*, 1. Basım, Bayraklı Yay. İstanbul 2003, IX, 334.

Bedrî, Abdulaziz el- (v.1968), *el-İslâm Beyne’l-Ulemâi ve’l-Hukkâm*, Gözden geçirilmiş ilaveli yeni baskı, el-Mektebetu’l-İlmiyye, Medine ts.

Berzencî, ‘Abdullatîf Abdullah ‘Aziz el-Berzencî, *et-Te‘ârud ve’t-Tercîh Beyne’l-Edilleti’ş-Şer’iyye*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1413/1993.

Beyhekî, Ebû Bekr Ahmed b. El-Huseyn el-İmâm (v.458), 1- *Şuabu’l-İmân*, thk. M. es-Seîd Besyûnî Zağlûl, 1.B., Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1410; 2- *Sünenü’l-*

- Beyheki'l-Kübrâ*, thk. M. 'Abdulkadir Atâ, Mektebetu Dâri'l-Bâz, Mekke 1414/1994.
- Bikâ'î, Ebû'l-Hasan İbrahim b. Umar (v.885), *Nazmu'd-Durer fi Tenâsubi'l-Âyâti ve's-Suver*, Dâru'l-Meârifi'l-Arabiyye, Hint 1389 (*Nazmu'd-Durer*).
- Bucaille, Maurice (v.1998); *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an*, çvr. M. Ali Sönmez, 7.B., DİA, Ankara 2001.
- Buhârî, Ebû 'Abdullah M. b. İsmâ'îl (v.256), *el-Câmi'u's-Sahîhu'l-Muhtasar*, thk. Mustafa Deyb el-Buğâ, Dâru İbn Kesîr ve el-Yemâme, Beyrut 1407/1987.
- Carrel, Alexis (v.1944); *İnsan Denen Meçhul*, çvr. Ömer Durmaz, Hayat Yay. İstanbul 2003.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd (v.393), *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, 2.B., Mısır 1402.
- Cevherî, Tantâvî (v.1358), *el-Cevâhir fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2.B., Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1350.
- Derveze, M. İzzet (v.1976 m), *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı I-III*, çvr. Mehmet Yolcu, 1. B. Yöneliş Yay. İstanbul 1989.
- Duman, M. Zeki, *Nüzûlünden Günümüze Kur'an ve Müslümanlar*, Fecr Yay. Ankara 1996.
- Ebû Hayyân, M. b. Yusuf (v.754), *Tesfir el-Bahru'l-Muhît*, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, Kahire 1413/1982.
- Elmaî, Zahir b. Awad, *Kur'an'da Tartışma Metotları*, çvr. Ercan Elbinsoy, Pınar Yay. İstanbul 1984.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır (v.1942 m), *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Yay. İstanbul 1979 (*Hak Dini*).
- Esed, M.; *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, çvr. C. Koytak- Ahmet Ertürk, İşaret Yay. İstanbul 1999.
- Ezherî, Ebû Mansûr M. b. Ahmed (v.371), *et-Tehzîb (Tehzîbu'l-Luğâ)*, Kahire 1384/1963.
- Fazlurrahman (v.1988), 1-*Ana Konularıyla Kur'an*, çvr. Alparslan Açıkgenç, Fecr Yayınları, Ankara, 1987; 2-*İslam*, çvr. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Selçuk Yay. İst. 1992; 3-*Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yay. Ankara, 1997.
- Fromm, Erich (v.1980), *Sevme Sanatı*, çvr. Özden Saatçi-Karadana, 1. basım, İlya Yay. İstanbul 2001.
- Hâkim, Ebû Abdullah M. b. Abdullah (v.406), *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, (Zehebî'nin *et-Telhîs*'i ile beraber), thk. Mustafa Abdulkadir Atâ', Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990.

- Havvâ, Saîd (v.1989), *el-Esâs fî't-Tefsîr*, çvr. M. Beşir Eryarsoy, Şamil Yay. İstanbul 1990.
- Hayrettin Karaman- Mustafa Çağrırcı- İbrahim Kafi Dönmez- Sabrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara 2007.
- Hitti, Philip Khuri. (v.1978), *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çvr. Salih Tuğ, İfav Yay. İst. 1995 (*İslâm Tarihi*).
- Işıcık, Yusuf, *Kur'ân'ı Anlamada Temel İlkeler*, Esya Yay. Ankara 1997.
- İbn 'Âşûr, M. et-Tâhir (v.1393), *Tahrîru'l-Ma'nâ's-Sedîd ve Tenvîru'l-Akli'l-Cedîd min Tefsîri'l-Kitâbi'l-Mecîd*, Dâru't-Tûnusiyye, 1984 (*et-Tahrîr ve't-Tenvîr*).
- İbn 'Atıyye, Ebû M. 'Abdülhak (v.542), *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. el-Meclisu'l-İlmî, Fâs, el-Mağrib 1397/1977.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsim Ali b. el-Hasen (v.571), *Târîhu Medîne Dimeşk*, thk. Ali Şîrî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1419/1998.
- İbn Âşûr, M. et-Tâhir (v.1393), *Mekâsıdu's-Şeiati'l-İslâmiyye*, thk-drs. M. et-Tâhir el-Meysâvî, 2.B., Dâru'n-Nefâis, Ürdün 1421.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr M. b. el-Hasan (v.321), *Kitâbu Cemhereti'l-Luga*, thk. Remzî Münir Ba'lebekkî, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût 1987; (*Cemhere*).
- İbn Fâris, Ebû'l-Hasan Ahmed (v.395), *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Hârûn, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1411/1991.
- İbn Hallikân, Ebû'Abbâs Ahmed (v.681), *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, thk.M. Muhyiddîn, Mektebetu'n-Nehdati'l-Mısıryye, Kahire 1367/1948.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim M. (v.354), *Meşâhîru Ulemâi'l-Emsâr ve A'lâmu Fukahâi'l-Aktâr*, Dâru'l-Vefâ', Mansûre 1411/1991.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmail b. Umar (v.774), 1. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Sâmi b. M. Selâme, 2.B., Dâru Tıybe, Rıyâd 1420/1999 (*Tefsîr*); 2- *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şîrî, Yeni B., Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1408/1988.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdullah M. b. Yezîd (v.279), *Sünenü İbni Mâce*, thk. M. Fuad Abdalbaki, Nâsiruddîn el-Elbânî talikiyle beraber, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem(v.711), *Lisânu'l-Arab*, hzr. Ali Şîrî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1412/1992 (*Lisân*).
- İbn Siyde, Ebû'l-Hasan 'Ali b. İsmâîl (v.458), *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam fi'l-Luga*, Mısır 1958.
- İclî, Ebû'l-Hasen Ahmed (v.261), *Ma'rifetu's-Sikât*, Mektebetu'd-Dâr, Medine 1405/1985.
- İzutsu, Toshihiko (v.1993), 1- *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çvr. Selahattin Ayaz, Pınar Yay. İst. ts. (*Kavramlar*); 2- *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çvr. Süleyman Ateş, Kevser Yayınları, Ankara, ts.

- Karadâvî, Yûsuf, *el-İbâdetu fi'l-İslâm*, 11.B., Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1403.
- Kâsimî, M. Cemâluddîn b. M. Saîd (v.1332/1914), *Mehâsinu't-Te'vîl (Tefsîru'l-Kâsimî)*, tsh-thk. M. Fuâd Abdulbâkî, 1.B., Dâru İhyâi Kütübî'l-Arabiyye, 1376.
- Kurtubî, Ebû 'Abdullah M. b. Ahmed (v.671), *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, *Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî*, Beyrut 1405/1985 (*el-Câmi'*).
- Kuşeyrî, Abdulkerim b. Havazin (v.465/1073), *Letaifu'l-İşarat*, Thk. İbrahim Besyunî, Daru'l-Kitabi'larabî, Mısır, 1970. (*Letâif*).
- Kutub, Seyyid (v.1387/1966), 1. *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, çvr. S. Uçan- M. Yolcu- V. İnce-, Dünya Yay. İst. 1991.
- Kutub, Seyyid, 1- *Kur'ân'da Edebi Tasvir*, çvr. Mehmet Yolcu, Çizgi Yay. İst. 1992. 2- *Kur'ân'da Kıyamet Sahneleri*, çvr. Mehmet Yolcu, Çizgi Yay. İst. 1992.
- Lahbabî, M. Aziz el- (v.1993), *Kapalıdan Açığa Milli Kültür ve İnsani Medeniyet*. Çvr. Bahaeddin Yediyıldız, TDV Yay. Ankara 1996.
- Link, Henry C.; *Çağımızda Dine Dönüş*, çvr. Nahit Oralbi, Dergah Yayınları, İst. 1979.
- Makdisî, Takiyyuddîn Ebû M. Abdulganî el- (v.600), *Kitâbu'l-Emri bi'l-Ma'rûf ve'n-Nahyi ani'l-Munker*, thk. Fâlih es-Sagîr, Dâru'l-Âsime, Riyâd 1417/1996.
- Mâlik b. Enes, el-İmâm (v.179), *el-Muvatta*, thk. M. Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1406.
- Maverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Habîb (v.450), *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, thk. Hıdır M. Hıdır, 1.B., Kuveyt Evkaf Bakanlığı, Kuveyt 1402.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ (v.1979 m), 1- *Tefhîmu'l-Kur'ân: Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, çvr. M. Han Kayani ve diğerleri, 2. B., İnsan Yay. İstanbul 1996; (*Tefhîm*); 2- *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*, çvr. Ahmed Asrar, 3. Basık, Pınar Yay. İstanbul 1992.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccac (v.261), *El-Cami'u's-Sahih el-Müsemmâ Sahihu Müslim*, thk. M. Fuad Abdulbakî, Daru'l-Cil-Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut ts.
- Râgıb, Hüseyin b. M. el-İsfahânî (v.425), *Müfredât: Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, çvr. Abdulabaki Güneş-Mehmet Yolcu, Çıra Yay., İstanbul 2010; (*Müfredât*).
- Râzî, Fahrüddîn M. (v.606), *Mefâtihu'l-Gayb –et-Tefsîru'l-Kebîr-*, Dâru'l-Fikr, 1404/1994; (*Mefâtih*).
- Sadr, M. Bakır (v.1980), *Kur'ân Okulu*, çvr. Mehmet Yolcu, 2.B. Fecr Yay. Ankara 1995.
- Saîd, Cevdet, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, çvr. İlhan Kutluer, İnsan Yayınları, İst. 1984 (*Değişme*).

- Sıddıkî, M. N. (es-), *İslâm Devletinde Mali Yapı*, çvr. Rasim Özdenören, Fikir Yay. İst. 1980.
- Suyûtî, Celaluddin ‘Abdurrahman (v.911), *ed-Durru’l-Mensûr*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1993.
- Şâtıbî, İbrahim b. Mûsâ el-Gırnâtî (v.790), *el-Muvâfekât*, thk. Abdullah Derrâz, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut.
- Şenkîtî, M. el-Emîn b. M. (v.1393), *Advâu’l-Beyân fi İdâhi’l-Kur’ân bi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1415/1995; (*Advâu’l-Beyân*).
- Şevkânî, M. b. Alî b. M. eş (v.1250), - *Fethu’l-Kadîr el-Câmiu Beyne Fenneyi’r-Rivâye ve’d-Dirâye min İlmi’l-Tefsîr*, (gözden geçirilmiş) 2.B., Dâru İbni Kesîr, Dımaşk-Beyrut 1419-1998.
- Şimşek, M. Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Esra Yay. İstanbul 1995.
- Tabâtabâî, M. Hüseyin (v.1981); *el-Mîzân fi Tefsîri’l-Kur’ân*, Kevser Yay. İstanbul 2001.
- Tabbâra, Afif Abdulfettâh (v.), *Rûhuddîni’l-İslâmî*, 20. B., Beyrut 1980.
- Taberî, Ebû Ca’fer M. b. Cerîr (v.310), *Câmi’u’l-Beyân fi Te’vîli’l-Kur’ân*, thk. Ahmed M. Şâkir, 1. B., Müessesetu’r-Risâle, Beyrut 1420/2000; (*Câmiu’l-Beyân*).
- Tehânevî, M. Ali el-Fârûkî et-(v.1158), *Mevsûatu Keşşâfi Istulâhâti’l-Ulûm ve’l-Funûn*, çvr.. Abdullah el-Hâlidî, thk. Rafik el-Acem/ Ali Dahrûc, Mektebetu Lubnan Nâşirûn, Beyrut 1996.
- Tillich, Paul (v.1965), *İmanın Dinamikleri*, çvr. Fahrullah Terkan/ Salih Özer, Ankara Okulu, Ankara 2000.
- Tillich, Paul, *İmanın Dinamikleri*, çvr. F. Terkan- S. Özer, Ankara Okulu Yay. Ankara 2000.
- Tirmizî, Ebû İsâ M. b. ‘İsâ (v.279), *el-Câmi’u’s-Sahîh Sünenü’t-Tirmizî*, thk. Ahmed M. Şâkir ve diğer., Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, ts.
- Umar b. Sâlih, *Mekâsîdu’ş-Şe’âti İnde’l-İmâm el-İzz b. Abdusselâm*, 1.B., Dâru’n-Nefâis, Ürdün 1423.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Aşk Ahlakı*, 1.B., YK Yay. İstanbul 1999.
- Zehebî, M. Hüseyin, *et-Tefsîru ve’l-Müfessirûn*, 2. Basım, Dâru’l-Kütübi’l-Hadise, 1396/1976.
- Zehebî, Şemsuddin M. b. Ahmed (v.748), *Târîhu’l-İslâm ve Vefeyâtu’l-Meşâhîr ve’l-A’lâm*, thk. Umar ‘Abdusselâm, 1. B. Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1407/1987
- Zemahşerî, Mahmûd b. Umar (v.538), *el-Keşşâf An Hakâiki Gavâmidi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Akâvil fi Vucûhi’t-Te’vîl*, Neşru Edebi’l-Havze / Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1366 /1947; (*el-Keşşâf*).
- Zerkeşî, Bedruddîn M. b. ‘Abdullah ez- (v.794), *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Thk. Ebu’l-Fadl İbrahim, gözden geçirilmiş, düzeltilmiş 2.B., Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1391/1972; (*el-Burhân*).

Zirikî, Hayruddîn (v.1392), *el-A‘lâm Kâmûsu’t-Terâcim li-Eşheri’r-Ricâl ve’n-Nisâ mine’l-‘Arabi ve’l-Müsta‘rebîn ve’l-Müsteşrikîn*, 5.B., Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, Beyrut 1980.

Zuhaylî, Vehbe, *Tefsîru’l-Münîr*, çvr. Ahmet Efe/ Beşir Eryarsoy/ Hamdi Arslan/ Halil İbrahim Kutlay/ Nurettin Yıldız, Risale Yay. İstanbul 2009.